

EMPATIKUS CIRKUSZMŰVÉSZET

Antalóczy Tímea

egyetemi docens
Moholy-Nagy Művészeti Egyetem
antaloczy@mome.hu

Biczó Henriett

biczó.henriett@gmail.com

BEVEZETÉS

Max Weber szerint 1517. október 31-én a reformációval megkezdődött a világ varázstalanítása (Weber, 1982). Ha el is fogadjuk a német szociológus leírását, hogy valóban így történt, azóta, egy észrevétlen pillanatban, mégiscsak újraindult a világ újratöltése a rációtól független varázslattal és mágiával.

E varázslatnak több száz éve fontos eleme a cirkusz, ami életkortól, iskolázottságtól és társadalmi hovatartozástól függetlenül még ma is képes bennünket elkápráztatni. Azt talán senki nem vonja kétségbe, hogy a cirkusz az egyik legdemokratikusabb előadói forma. Nemcsak azért, mert nagy tömegek számára elérhető, hanem a cirkusz térbeli elrendezése miatt is. A kör alakú cirkuszi porondot körülvevő nézőteret mindenki látja, ma már nincsenek páholyok, nem zavarják oszlopok a látványt.

Ez az a közeg, ahol senkinek sem kell visszafognia magát: a publikum azonnal véleményezhet, bekiabálhat, nevet, sírhat és ahol fizikai valójában is szabadon mozoghat, nem kötik a hagyományos, nézőterre vonatkozó szigorúbb szabályok. És ha az emóciók mélyebb dimenzióiba törekszik, akkor átélhet, beleélhet, azonosulhat.

Mielőtt kifejténénk az empátia és a cirkusz viszonyát, érdemes pár szót ejteni e rövid tanulmány bevezetőjében olvasható alapvetésekről. Törőcsik Mari Empatikus marketing című kötet (Törőcsik, 2000) a marketingirodalom meghatározó pillére, melyben az empátia középpontba állításával új megvilágításba

helyezi az eddigi szempontokat. A kötetet olvasva és elemezve arra a következtetésre jutottunk, hogy az empatikus marketing analógiájára építjük a cirkusszal kapcsolatos megközelítéseinket. Ugyanakkor nem megszokott módon emeljük be a szerző gondolatait, hanem egy sajátos „játék” keretében. Izgalmas utazást teszünk, hogy az Empatikus marketingből egy dupla csavarral eljussunk az Empatikus művészethez, a cirkuszhoz, miközben magunk is zsonglörködünk a szerző szavaival.

1. ábra: Kazahsztáni zsonglőrök, FNC, A sztyeppe illata, 2023.
(Forrás: Tóta András, MOME)

A NAGY TÚLÉLŐ

A cirkusz jelentős múltra visszatekintő műfaj, gyökerei az ókorba nyúlnak. Labdával zsonglőröző asszonyokat láthatunk egyiptomi sziklasírók reliefjein, Homérosz eposzából értesülünk bikákon vágató bűvészekről, és Terentius drámaíró arról panaszkodik színműve kapcsán, hogy nem jönnek a nézők, mert a szomszédban vándor artisták ütötték fel a sátorfájukat, és elcsalják a közönséget. (Szekeres – Szilágyi, 1979)

A Római Birodalomban hangzik el először a cirkusz kifejezés, a fogathajtó versenyek helyszínét hívták circolónak vagy circónak. Követték egymást a korok, birodalmak tündököltek és elbuktak, de a cirkuszosok ősei mindig jelen voltak.

A mai értelemben vett, modern cirkusz a reformáció után alig egy fél évszázaddal, 1768-ban született, amikor Philip Astley leszerelt lovaskapitány lovardát nyitott Londonban. Eleinte a lovarda reklámjaként mutatta be a lovas trükköket, de olyan sikere lett, hogy a lovasok mellé szép lassan zenekart, eróművészeket, kötéltáncosokat, állatidomárokat szerződtetett. Kör alakú porondot alakított ki, lelátót emelt, majd tetőt húzott a létesítmény fölé (fnc.hu).

A cirkusz azóta is országokon, kultúrákon, évszázadokon átívelve elementáris erővel vonzza a nézők millióit. Érzékenyen reagál a változó korokra, körülményekre, és leginkább a közönségre. Egyfajta megtartó erő, kapaszkodó a válságos mindennapokban (a budapesti Városligetben alapított híres Barokaldi Cirkusz még a II. világháború alatt is, egészen 1944-ig működött).

A cirkusz „(...) mint nagy túlélő, mint a változó viszonyokhoz állandóan alkalmazkodó” (...) előadó-művészeti ág „(...) jelentős pályát futott be, szerepe közben hol fel-, hol leértékelődött”. (Törőcsik, 2000, 7) Évezredünk elején, H. Orlóci Edit arról értekezik egyik írásában, hogy nemcsak az átfogó nagymonográfiákból marad ki a téma, hanem a tömegkultúrára koncentrált résztanulmányokból és könyvekből is (H. Orlóci, 2007). A szakirodalomban nem volt (...) „olyan világrengető újdonság, ami az eddig felállított elméleti rendszert újrendezte volna.” (Törőcsik, 2000, 7). Annak ellenére, hogy ősinek mondott kulturális alakulatról van szó (Barthes, 1983), és a különböző művészeti ágak rendre hozzányúlnak ehhez a kiapadhatatlan és vibráló világhoz. Ezért is érthetetlen, hogy sorra szűntek meg a cirkusznak helyet adó épületek, ma már a Fővárosi Nagycirkusz az egyetlen kőcirkusz Közép-Európában. És az egyetlen olyan cirkusz az „öreg” kontinensen, amelyik egész évben és a hét több napján is nyitva van.

2. ábra: Nomade - Les Etolies de Mongolie, FNC,
A sztyeppe illata, 2023.
(Forrás: Tóta András, MOME)

A CIRKUSZ, MINT AZ EMPÁTIA TERE

Valamikor a XIX-XX. század fordulóján olasz pszichológusok kezdtek el azzal foglalkozni, hogy vajon milyen tényezőkn múlik az emberi kapcsolatok minősége. (Popper, 2023) Arra jutottak, hogy jelentős részben azon áll vagy bukik a dolog, hogy valaki képes-e beleélni magát a másik ember helyzetébe, vagyis empatikus-e. Ez a képesség nemcsak egyfajta stabil személyiségjellemző, hanem az aktuális állapottól is függ. Ez az úgynevezett szituatív empátia, mely mindig adott pillanatra vonatkozik. (Buda, 2012) És ez az a pillanat, ami a cirkuszban megkérdőjelezhetetlenül jelen van.

Ha nem is a mindennapi diskurzus része, de időnként felvetődik, hogy lehet-e a cirkuszt művészetnek nevezni és a kultúra részeként interpretálni. Paul Bouissac szerint a cirkusz olyan tükör, amelyben a kultúra sűrített és átlényegített formában verődik vissza. Talán éppen azért tűnik úgy, hogy kívül esik a hagyományos értelemben vett kultúrán, mert annak pont a középpontjában helyezkedik el. (Bouissac, 1976) És ha középpontból beszélünk, akkor megkérdőjelezhetetlenül a kultúra szerves része, olyannyira, hogy megkerülhetetlen az értékrementésben. Mika Waltari szavaival élve „(...) a műveltség terjesztésére és az előítéletek legyőzésére nincs hatékonyabb eszköz, mint a cirkusz és a színház.” (Waltari, 1988, 361-362)

És akkor is így van ez, ha a magaskultúra egyes képviselői lenézően szemlélik a cirkusz létezését, csupán azért, mert a tömegekhez szól. A cirkusz nemcsak elkápráztat és megteremti a hétköznapi csodát, hanem értéket teremt. A porond nem a rivalizálás, hanem az együttműködés és az elfogadás helyszíne.

Mindenkinek az az érdeke, hogy sikerüljön a produkció. Eltűnik a politikai hovatartozás, a megosztottság, az előítélet és az alárendeltség. Idén, 2023-ban – a háború árnyékában – a Fővárosi Nagycirkuszban a Jégkirályság című produkcióban ukrán és orosz artisták közösen léptek fel. Elgondolkodtató tény, hogy a trapézon senkinek nem jutott volna eszébe, hogy ne kapja el a másikat. Az empátia legmagasabb szintje jelenik meg a manézsban, ahogyan a nézőtérben is. Elmosódnak a társadalmi különbségek, a rangok, a vagyoni helyzet, a nézők megbonthatatlan egységé lényegülnek, és válnak a világ leghálásabb közönségévé.

3. ábra: Sky Angels, FNC, A sztyeppe illata, 2023.
(Forrás: Tóta András, MOME)

Ha hibázik egy artista, vastapossal buzdítják a folytatásra, nincs helye a kifütyülésnek vagy a megalázásnak, csak a szolidaritásnak és végül közösen éljenek a sikeres produkciót. Az éljenzésnek is vannak fokozatai, néhány artistának állva tapsol a közönség, hangos „bravó”-k kíséretében. Ez történt a Fővárosi Nagycirkusz legújabb műsorában az üzbecisztáni légtornász házaspárral, a Sky Angles-szel. A lélegzetelállító produkció előtt megtudjuk, hogy hat évvel ezelőtt a Monte-carlói Nemzetközi Cirkuszfesztiválon ezzel a számukkal elnyerték az

Arany Bohóc-díjat. Elértek a csúcra, boldogan járták a világot, míg 2020-ban az egyik mutatványnál a kupolából a mélybe zuhantak. A férfi a fogával tartotta a trapézt, felesége pedig azon függött, de a férj foga kitört, mindketten lezuhantak. Ő könnyebb sérülésekkel megúsza, de a feleségének azt mondták, soha többé nem fog járni. Az akaraterő szembement minden orvosi prognózissal, és megint a kupolában repülnek. Biztosítóktól és háló nélkül. Kicsik és nagyok lélegzetvisszafojtva figyelik a produkciót, hevesebben ver a szív, ha az empátiát műszerrel lehetne mérni, biztosan kiakadna a műszer mutatója.

ÖSSZEGRÉS

A cirkusz örök túlélő, idomul a változó világhoz és értékrendekhez, a megváltozott állat- és természetvédelmi nézetek pedig egyfajta „új” empátiát kényszerítenek a porondra. Ez az átalakuló ízlés, az új törvényszerűségekre rávilágító esztétika fájdalomvesztés elviselésére tanítja napjainkban a cirkuszt (Tárján, 2007). De a cirkusz nem esik kétségbe, boldogan engedi a porondra az olyan társ művészeteket, mint például a tánc és az irodalom. A cirkusz „(..) olyan, mint az amőba, sokféle alakzattal vehet fel, és nem feltétlenül jelenik meg jól körvonalazható szerkezetben.” (Törőcsik, 2000, 7) Nincs is rá szüksége, tökéletesen megtartja tradicionális értékeit egy túldigitalizált, egyre inkább a racionalitásra építő, a fizikai valósághoz már nem ragaszkodó felhasználási szokásokat preferáló világban. Marad az irracionalitásnál és évszázadok óta szembemegy a fizika törvényeivel, miközben az emberi teljesítőképesség határait feszegeti. Egyetlen cél lebeg előtte, a közönség elkápráztatása. És ebben a káprázatban nem történik más, minthogy észrevétlenül előhozza a nézők jobbik énjét, beleértve az együttérzést. Ha azt mondjuk, hogy az empátia a személyiség olyan képessége, amelynek segítségével a másik emberrel való közvetlen kommunikációs kapcsolat során bele tudja élni magát a másik lelkiállapotába, akkor a cirkusz „(..) ennek a beleélésnek a nyomán meg tud érezni és érteni a másikban olyan emóciókat, indítékokat és törekvést, amelyeket az szavakban direkt módon nem fejez ki, és amelyek a társas érintkezés szituációjából nem következnek törvényszerűen.” (Buda, 1978). Mindeközben hű marad önmagához, mert „a játékonyság, az egymásra figyélés és egymás segítése a cirkuszművészet alapüzenetei közé tartoznak.” (Fekete, 2022)

HIVATKOZÁSOK

- Bouissac, P. (1976), *Circus and Culture A Semiotic Approach*. Bloomington London, Indiana University Press
- Barthes, R. (1983), *Mitológiák*. Európa, Budapest
- Buda B. (1978), *Az empátia - a beleélés lélektana*. Gondolat, Budapest <https://docplayer.hu/1492778-Az-empatia-kommunikacios-alapjai.html>
- H. Orlóci E. (2005), *A cirkusz a magyar tömegkultúra-kutatásban*. <http://communicatio.hu/mktt/dokumentumok/konferenciak/2005/poszterek/horlociedit.htm>
- Popper P. (2023), *Szerelemről józan nappalon*. Kulcslyuk, Budapest
- Szekeres J., Szilágyi Gy. (1979), *Circus. Fejezetek a magyar cirkuszművészet történetéből*. Magyar Cirkusz és Varieté Vállalat, Budapest
- Tárján T. (2007), *Állatszereplők és antropomorfizáció*. In: Tónagy P. (szerk.): *Cirkuszkutatás 2006-2007*. Budapest, Jászöveg, 59-66.
- Törőcsik M. (2000), *Empatikus marketing*. Bagolyvár Könyvkiadó, Budapest
- Waltari, M. (1988), *Az ország titka*. Európa, Budapest
- Weber, M. (1982), *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Vallásszociológiai írások. Gondolat, Budapest <https://fnc.hu/fenyas-porond-dnipro/>